

KÖZTEREK VIZUALITÁSÁNAK VÁLTOZÁSA

[DOI 10.35402/kek.2020.5.14](https://doi.org/10.35402/kek.2020.5.14)

Absztrakt

Jelen írás részlet a Dúll Andreával és Izsák Évával együtt írott, Budapesti változások című készülő könyvünkéből. A hetvenes–nyolcvanas években a mindennapi életre vonatkozó empirikus szociológiai kutatásaink során akkori munkatársaimmal vizsgáltuk a budapesti, miskolci és mosonmagyaróvári közterek társadalmi jelenségeit, állapotát, felszereltségét és kihasználtságát. Szemléletünkre és módszereinkre elsősorban a városok szerkezetét kutató Chicagói Iskola munkái hatottak. Jelen könyv előkészítése során (főként építészek és közgazdászok) újragondoltuk a közös helyszíni bejárásokat, és hasznosítottuk az egykor írottakat. Így a rendszerváltozás utáni három évtizedben végbement városképi átalakulásokat, a közterek látványát és a vizuális változásokat összehasonlíthattuk a régebbi állapotokkal, azzal az időszakkal, amikor még stabilnak és megváltoztathatatlanak tűntek az úgynevezett szocializmusból következő közállapotok.

Abstract

Oresent paper is an excerpt from our forthcoming book *Changes in Budapest* co-authored by Andrea Dúll, Éva Izsák and Katalin S. Nagy. In the seventies and eighties, during our empirical sociological research on everyday life, we examined the social phenomena, condition, equipment, and utilization of public spaces in Budapest, Miskolc and Mosonmagyaróvár. Our approach and methods were primarily influenced by the work of the Chicago School in researching urban structures. During the preparation of the book, with my colleagues at the time (mainly architects and economists), we reconsidered our joint site visits and used what was written at the time. Thus, in the three decades after the political system change, we could compare the urban transformations, the appearance of public spaces, and the visual changes with the older states, the period when the general conditions resulting from so-called socialism still seemed stable and unchangeable.

A hetvenes-nyolcvanas években a mindennapi életre vonatkozó empirikus szociológiai kutatásaink során vizsgáltuk a budapesti, miskolci, mosonmagyaróvári közterek társadalmi jelenségeit, állapotát, felszereltségét, kihasználtságát. Szemléletünkre és módszereinkre elsősorban a városok szerkezetét kutató Chicagói Iskola munkái hatottak. Egy Budapest-könyv előkészítése során újragondoltam az akkori munkatársaimmal (főként építészek és közgazdászok) közös helyszíni bejárásokat és hasznosítottam az akkor írottakat. Így a rendszerváltozás utáni három évtizedben történt városképi átalakulásokat, a közterek látványát, a vizuális változásokat összehasonlíthattam a régebbi állapotokkal, azzal az időszakkal, amikor még stabilnak, megváltoztathatatlanak tűntek az úgy nevezett szocializmusból következő közállapotok.

Mivel a társadalmi élet fizikai feltételei, természeti és mesterséges környezeti, és az emberi szerveződések, tevékenységek között kölcsönhatás van (E. Park, E. W. Burgess), a városi közterek átalakulási folyamatai is ezek függvényében mutathatók be.

Előljáróban leszögezzük: kétféle tendencia erős ellentéte jellemzi az utóbbi két-három évtizedben a városi köztereket: egyrészt a szocializmus hagyományaitól való elszakadás, bekapcsolódás a nyugat-európai-amerikai városképi tendenciákba, a poszt-modern megjelenése, másrészt az ezek ellen ható megnyilvánulások, a múlt konzerválása, a vizuális világ elhanyagolása, 19. század végi és a két háború közötti szemléletmódok újratermelődése. Főleg Budapestre igaz: se nem eléggé korszerű, alig van szerepe a modernitásnak, ám a hagyományörzés is következetlen, sokarcú. Így a város arculata lényegében eklektikus, ellentmondásos, gyakran kioltják egymást az ellentétes hatások.

A budapesti közterek elemzésekor az itthon Pogány Frigyes által a bécsi Camillo Sitte (1889) nyomán meghonosított esztétikai alapú megközelítésből indultunk ki, arra a tradícióra támaszkodva, mely az építészeti tér- és kompozícióelemzésre támaszkodik a városképi hatást illetően. Granasztói Pál Budapestről írott érzékeny esszéit is hasznosítottuk, (elsősorban képszerű bemutatásait). Számos a vizuális észlelésről, érzékelésről szóló tanulmány

következtetéseit alkalmaztuk a tér látványának értelmezésekor (mindenek előtt James G. Gibson szakszerű leírásait a város percepciójában, az urbánus tér befogadásában, 1950).

A közterek építészeti meghatározottsága, az épületekkel és a kapcsolódó utcák útfelületeivel körbezárt tér nagysága, minősége, látványa a kiindulópont; a vizuális objektumok közül kiemelkedő jelentőségűek az utcabútorok, a köztéri szobrok, hirdető oszlopok és táblák, és a rendkívül sok és sokféle kép (plakátok, reklámeszközök, graffitik, street art művek, fényképek, elektronikus képernyők stb.). E téren történt a leglátványosabb változás a kilencvenes évek után a városképben, utcaképben. A közterek arculatában domináns elemmé váltak addig nálunk ismeretlen vizuális objektumok, mint például a street art és az óriásplakátok. Ez utóbbiak még kisvárosokban is népszerűvé váltak, nemcsak a fővárosban. Ez a két műfaj eredményezte a függőleges fal és tetőfelületek értékének megnövekedését – sok más nagyvároshoz hasonlóan (nem mindenütt! A street art Berlinben is rendkívül közkedvelt, sokrétű, de az óriásplakátok közel sem olyan elterjedtek, mint itthon).

A képek vizuális világunk domináns elemei nemcsak az új médiumokon, a tömegkommunikációs, kommunikációs eszközökön, digitális közvetítőkön keresztül (számítógép, mobil telefon, televízió stb.), hanem a városi környezetben is. Segítenek a tájékozódásban és világunk értelmezésében. Ennek pozitív és negatív következményeiről nemcsak a képtudományokban zajlanak viták (Mitchell, Flusser stb. – Vilém Flusser szerint (1990) technikai képeknek „térképeknek kellene lenniük, tapétává lesznek”, és „a helyett, hogy bemutatnák a világot, meghamisítják, míg végül az ember a képek funkciójában kezd élni”), hanem a társadalomtudományokban és a városkutatásokban is. A közterek képekkel zsúfolása a felületek által korlátozott, véges ugyan, de mennyiségük, kivitelezésük változottsága mégis azt a benyomást keltik, hogy végtelen a lehetőség megsokszorozásukra.

A mai köztereken gyalogolva, autóval áthaladva nehéz elképzelni a rendszerváltozás előtti közterek képnelküliségét, ürességét, a színes reklámhordozók, óriásplakátok nélküli látványt. Egyetlen példát emelek ki: a Hunyadi tér a VI. kerületben a gimnázium és a csarnok között a lerobbant hintán és néhány korhadt padon kívül teljesen üres volt az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején. Aztán a hetvenes évek közepétől megjelentek a beton asztalok, ahol kártyázni és sakkozni lehetett, ám képi hordozók,

vizuális elemek nem voltak. A teret határoló utca házainak kis üzletein későn, csak a kilencvenes évek közepétől jelentek meg a reklámhordozók. Annak ellenére, hogy a Budapest szerkezetét meghatározó főutcától pár percre van és a 19. század végétől működik a csarnok, ma is hátrányos helyzetű, többé-kevésbé elhanyagolt, ám néhány vizuális elem egyértelműsíti, hogy a kétezres években járunk. Nagyon sok hasonló átmeneti helyzetben lévő köztér van szerte a fővárosban, vizualitásukban is hordozzák a 19. század végétől folytonos vizuális nyelvet.

A köztereknek számos fontos funkciója van a város szövetében, a görög városállamok létrejötte óta (Kr.e. 6.-5. század. A görögöknél még inkább város piac, a rómaiaknál oszlopcsarnokkal körbevett terek, gyakran díszes kertek művészi szobrokkal). A fórum, korzó, emberek-áruk-eszmék találkozási színhelye. A városban betöltött szerepük, külsejük, vizuális megjelenésük korszakonként változott, de kezdettől máig a város – egy-egy adott város – közhasznú területe, a város mint hálózat rendszeralkotó eleme. A modern városban megnőtt a pihenés, a szabadidőtöltés szerepe. A kétezres évektől egyre hangsúlyosabb a zöldterület növekedése, ezáltal a közterek jellegzetességei közelednek a közparkokéhoz. A közkertekre, közparkokra a 18. század végén, a 19. század elején nőtt meg az igény. Az európai és amerikai nagy városokban megsokasodtak a közterek és a közparkok, ez összefüggött azzal is, hogy a magánélet visszaszorult a nyilvános terekből a lakásokba, határozottan elkülönültek a közszféra és a magánszféra terei egymástól. A munkahelyek és a lakóhelyek szétválása a városi közterek funkcióiban, használatában is jelentős változásokat okoztak.

Budán és Pesten is a 18. század végén alakították ki a köztereket és a közparkokat (például a budai Városmajort 1785-ben, a pesti Duna-parton a mai Vigadó tér környékét 1789-ben). A városi mikroterek társadalomtörténetével Gyáni Gábor írásai foglalkoznak több folyóiratban és kötetekben). A 19. század közepétől Budán és Pesten is, és több városban is egyre több közteret és közparkot hoztak létre. A rendszerváltozás, főként a kétezres évek óta a hetvenes-nyolcvanas években épített lakótelepeken több új, sok funkciós közteret alakítottak ki és a sematikus játszótereket is kisebb közparkokká formálták az ott lakók pihenését szolgálva. Különböző zöldfelületi rendszerekkel bővítették városképi, ökológiai és esztétikai funkciójukat. Az urbanisztikai új rendszerszemlélet, azaz a zöldterületek növekedése a városban, a budapesti közterek felújításai, újrendezései során előtérbe került. A fák, növények,

zöld felületek ültetése tükrözi a természethez való viszony változásait, a társadalmi és gazdasági viszonyok módosulásait, és azt is, hogy ezek vizuális-esztétikai értékek hordozói egyre több magánember és köztintézmény, önkormányzat számára.

A közterek felújításában Budapesten kiemelten hangsúlyos szerephez jutottak a burkolatok. Többféle burkolatot alkalmaznak, ami a sok évtizeden át egyeduralgkodó aszfaltot váltja fel. A szocializmus évtizedeiben szinte csak hengerelt aszfalttal burkoltak kézi vagy gépi terítéssel. A járdákat is, útfelületeket is. Ritkák voltak a keramitburkolatok és a gondosan lerakott kockakövek, a makadám. A nyolcvanas években terjedtek el a műköburkolatok, ezek az előzőeknél dekoratívabbak. A 19. században kezdődtek el az útburkolások, de még mindig sok burkolatlan utca van Budapesten (2004-ben még a közúthálózat 27 százaléka kiépítetlen földút), és a külső kerületekben még mindig működnek olyan közterek, amik még aszfaltozva sincsenek. A kétezres évek elejétől Budapesten és számos vidéki városban a közterek útburkolatának színessége, feltűnő jellege a gazdagság fitogtatása, a jómód bizonyítása (viszont gyakran technikai kivitelezésük felületes, gyorsan tönkremennek, javításra szorulnak).

Az utcatáblák és a hászámok a város fontos tájékoztató eszközei és az informáláson túl vizuális felhívó jellegük is meghatározó. Sokan csak funkcionális elemnek tekintik, holott nemcsak mennyiségük miatt, hanem városképi szerepük miatt is befolyásolhatják az utcák, terek használóinak közérzetét.

Az első budapesti-budai utcanévek dokumentumai 1695 óta ismeretesek (a pesti oldalon 1817-ig, a budain az 1840-es évekig német nyelvűek voltak, akkor a magyarosítási mozgalom következtében e téren is változások következtek).

Sokfelé őrződtek meg a köztereken az egymás alá felszerelt névtáblák az 1945 után, majd az 1951-es második hullám (a „reakciós utcanévek megváltoztatása”) maradványaként. A rendszerváltozáskor körülbelül nyolcezer olyan utcanév volt, ami ellen különféle politikai erők tiltakoztak. Ennek ellenére Budapesten 1989 és 2003 között mindössze 410 utcanévet változtattak meg és 202 kapta vissza korábbi nevét. A történelmi emlékezet különös mementójaként az előző névtáblák is kint maradtak, csak piros vonallal áthúzták ezeket.

Az egykor egységes táblatípus is eltűnt, többször változott, a háború után egyszerűsödött. A hászámok sokfélék, vegyesek kivitelezésükben, látványukban is.

A közterekhez Budapesten mintegy 180 évig hozzátartoztak a postaládák, azaz postai levélszekrények, a 19. század végétől a ma is ismert formában, messziről is jól látszó piros színűek. Körülbelül az 1980-es évekig, főként a külterületek nagyobb beépítésének következtében növekedett, a kétezres évek elejétől rohamosan csökkent a számuk. A hagyományos postaládákat az önkormányzatok és a civil szervezetek tiltakozása ellenére a Magyar Posta lecserélte. Ez is hozzájárult népszerűség-vesztésükhöz a funkcionális szempontok mellett. Nagyon kevés közterületen maradtak nyilvános telefonfülkék – úgy tűnik, 1927-től kezdve sikeresen működtek Budapesten is (Berlinben 1881-től kezdve), a kétezres évek óta inkább csak múltjuk van, történetük, ám a mobiltelefonok rohamos elterjedése feleslegessé tette. 1945 és 1990 között húszféle típus volt látható és használható a köztereken, utcákon, ezekből már aligha található a fővárosban.

A kilencvenes évekig a telefonfülkék hátoldala is reklámfelületként szolgált. A közterek vizuális objektumai közül a legszembeütőbb változások a kilencvenes évek után a reklámok terén történtek. Ez a reklámfelületek megnövekedését ugyanúgy jelenti, mint a reklámok számbeli és minőségi változását. A nyolcvanas évek közepén még az olyan központi helyen lévő pesti köztereken is szinte alig-alig volt reklám, mint a Hunyadi tér, és ami volt, az jellegtelen, érdektelen, szinte alig észrevehető. Ugyanezt tapasztaltuk az olyan frekvenciált budai tereken is, mint amilyen a Batthyány tér. A szocializmus gazdasági struktúrája, áru-hiányossága feleslegessé tette a reklámokat. A nyilvános terek a reklám felvevőpiacává csak a kapitalista viszonyok, a fogyasztói társadalom legálissá válásával váltak természetes közeggé. A modern nagyváros képi világának szerves része a reklám, Budapest e téren csak a kilencvenes évek második felétől sorakozott fel a nyugat-európai nagyvárosok nyomába és telítettsége még mindig nem közelíti meg az olyan fővárosokét, mint például Berlin, Amszterdam, Stockholm. Kétségtelen, a hirdetések, óriásplakátok, gigantikus poszterek olyan áradata lepte el a várost az elmúlt harminc évben, ami a szocializmus négy évtizede alatt elképzelhetetlen lett volna. Gazdaságilag elmaradottabb környezetben éltek a budapestiek, a gazdasági, kereskedelmi haszonnal kecsegtető reklámoknak nem is lett volna célközönsége. A kétezres években főként kereskedelmi, kisebb mértékben kulturális hirdetések, plakátok, falfreskók, számtalan reklám borítja be a házfalakat, a függőleges tető- és falfelületeket, nyomon követhető a képi információk

számbeli fölénye a szöveges információkon alapuló hirdetésekkel szemben. Az utcakép, a köztér vizuális kultúrájában domináns elemmé vált a reklám. A vizuális kommunikáció azonban lényegében még mindig egyirányú: a közterek fenntartói, tulajdonosai felől szól a teret használókhöz, nagyon kevés a visszajelzés lehetősége annak ellenére, hogy a magánközlemények megjelenése jelzi az erre vonatkozó igényt. A rendszerváltozás előtti évtizedekkel összehasonlítva a budapesti közterek plurális médiumokká váltak (és egyre inkább azzá válnak), de még mindig a reklám és a politikai propagandák vizuális egyeduralma a jellemző és még nem beszélhetünk demokratikus nyilvános kommunikációról.

A budapesti köztereken leginkább a reklámok és ezeken belül is főként a plakátok tanúskodnak arról, hogy ezek a fizikai terek valóban nyitottak bárki számára, nem jellemző rájuk a különféle társadalmi, életmódbeli elkülönülés, szabadon használhatók. Természetesen vannak szűrők, amiket a használók alakítanak ki (például a ferencvárosi, józsefvárosi kisebb köztereken és olyan lakótelepeken, amelyeket eddig elkerült a felújítás, a városrehabilitáció). Ezek elsősorban etnikai jellegűek (romákkal sűrűn lakott városrészekben), ám ezt a hivatalos politikai ideológiák sem támogatják. A reklámok, a plakátok, a köztéri művészet a demokratikus kommunikációs tér létrejöttét erősítik. A reklámcélu képek jelenlétét a köztéri művészek, urbanisták, háztulajdonosok (bevétel) egy része kifejezetten támogatja a pluralizmus jegyében, a város arculatának sokfélesége, színessége érdekében, mások (főleg építészek, esztéták) kifejezetten ellenzik a városkép tisztaságára hivatkozva.

Emlékezetes művészeti akció zajlott 2002 nyarán a budapesti Ludwig Múzeum szervezésében: Eperjes Ágnes képzőművész *Reklámentes övezet* című kísérlete. Tanulság: nem létezik reklámok nélküli város. A 19. század második felében a nyomdatechnika fejlődésének köszönhetően litográfiai eljárással sokszorosított plakátok a városi életforma jellegzetes termékei. A műfaj kiemelkedő alkotói között ismert képzőművészeket is számon tartunk (Toulouse-Lautrec, Klimt, Bíró Mihály). Egyre népszerűbb reklámhordozóvá vált, a kereskedelem, a politika, a kultúra figyelemfelkeltő eszköze. A reklámplakátok az 1950-es évektől mindenütt terjedtek és a képzőművészek körében is egyre kedveltebbek lettek, hiszen ezekkel zárt műtermekből kiléphetek az utca, a köztér nyilvánosságába.

Ráadásul a köztér használóinak lehetősége van a közvetlen reflexióra: belerajzolhat, ráfirkálhat, matricákat, apró képeket ragaszthat rá, és ez már nem esztétikai kérdés, hanem kifejezetten közösségi kommunikáció, a vizualitást a szociológiai szférába emelő megnyilvánulás-rendszer. Így válik a plakát egyre hangsúlyosabb eszközévé a közterületi médiának. Az utóbbi években szokatlan kreatív megoldások is kezdenek elterjedni (például a három dimenziós képi megjelenítés).

A budapesti közterekre nem feltétlen jellemzőek az üzleti portálok, a kirakatok, mint az utcákra, viszont még jellegtelegebbek, még zsúfoltabbak, közhelyesebbek, mint az utcákon láthatók. Mondjuk ki: Budapesten a kirakatok többsége unalmas, érdektelen, ronda. Kivételt csak az olyan frekvenciát helyek jelentenek, mint az Andrássy út (VI. kerület) és néhány belvárosi idegenforgalom számára kiemelt jelentőségű utca. A köztereken lévő üzlethelységek még kevésbé fordulnak az utca felé, kirakataik üvegfelülete kisebb és áru kínálatuk is szűkebb.

Budapesten amúgy is kevés történelmi portál maradt meg, főként 19. század végi klasszicizáló és eklektikus épületek aljában (a Vámház körúton, Váci utcában, Régiposta utca sarkán stb.), kevés szecessziós jellegű szecessziós portál (például a Szent István téren). A két háború közötti időszak kedvezett a portálépítészetnek. Különösen a harmincas években folyt nagy léptékű üzletkirakat átépítés. (Erről a *Tér és forma* 1936-os számaiban láthatók fotók). A modernista szemléletnek megfelelően növelték az üvegfelületeket, ennek hatására a belső tereket is átalakították. 1948 után a szocialista ideológia jegyében ellenséges viszony alakult ki a kirakatokkal szemben (az amerikanizmus termékének tekintették), hagyták tönkremenni, lepusztulni. A hetvenes évek sortatarozásai következtében eltűntek a 19. századi klasszicizáló és eklektikus faportálok, a szecessziós és a modernista törekvésű kirakatok is.

A nyolcvanas évekig egyhangú, színtelen a budapesti városkép az érdektelen, csúnya kirakatok miatt is. A nyolcvanas években – több évtizeddel a háború befejezése után – végre elkezdődtek a műemléki helyreállítások és újra megjelentek a színvonalas portálok, igényes kirakatok (például a Teréz körúton, a Király utcában).

A rendszerváltozás a gazdaságban, a kiskereskedelemben is szerkezeti, tulajdonosi változásokat eredményezett. A hatvanas-hetvenes évek szűkös áruválasztéka, a hiánycikkek („nincs”, „éppen elfogyott”, „tessék pár hét múlva érdeklődni”) megszűnése után a kilencvenes évektől gyorsan bővült

a termékek kínálata, növekedhetett a fogyasztók és a fogyasztás köre. Ez azonban az elmúlt harminc évben nem hozott olyan gyors, látványos átalakításokat az üzlethelyiségek, kirakatok, portálok terén, mint amilyent például Berlinben, Prágában, Pozsonyban. Születtek jó megoldások (például az Andrássy úton, Váci utcában, Zrínyi utcában), de arányait tekintve kevés. Vannak a Belvárosban is szegyenletesen elhanyagolt, lepusztult, igénytelen, ízléstelen üzletsorok (ilyen a nagy forgalmú V. kerületi Kossuth Lajos utca, a VIII. kerületi Rákóczi út és a VI.-VII. kerületi körutak nagy része). Minél jobban távolodunk a Belvárostól, annál több az esztétikusnak nem nevezhető és az árureklámnak nem megfelelő kirakat. A köztetek kisebb kirakatai szinte raktár jellegűek és sokszor keltik azt a benyomást, hogy a tulajdonosuk nem tud vele mit kezdeni.

Egyébként a rendszerváltozást jelző bevásárlóközpontokban, plázákban is kevés az érdekes, vásárlásra csábító kirakat (még a Corvin negyedben is).

A kereskedelem folyamatosan változik, az üzletek kirakatai kevésbé.

Nagyon eltérő a köztetek utcabútorokkal való ellátottsága. Budapesten vannak olyan közlekedési csomópontok, a város szerkezetében kiemelt jelentőségű terek, amelyeken kiterjedt tér-részek vannak utcabútorok nélkül (például a Mórícz Zsigmond körtéren a McDonald's környéke, ahol pedig több kis bolt is található és előtűnik a nap minden időszakában várakozó, ácsorgó emberek. A Széna téren jelentéktelen számú utcabútor található, padok egyáltalán nincsenek, alacsonyított betonból kialakítottak egy kisebb részt, de célzottan ülőhelyek nincsenek).

Központi szerepkörű közteteken is gyakran kényszerülnek az arra járók lepusztult, idejétmúlt utcabútorokat használni (különösen a rideg, hideg, időjárás-koptatta kő-kockák taszítóak, mint például a Nyugati tér V. kerülete oldalának takarítatlan térbútorai).

A köztetek használatában jelentős szerepe van/ lehetne a különféle kommunikációra alkalmas utcabútoroknak. Meghatározzák a tér fizikai miliójét, használati formáit és a közönség viselkedését (Gehl 2011).¹ Azokon a tereken kerültek hangsúlyos szerephe a felújítások során az utcabútorok, amelyeknél az ott élők is beleszólhattak a tervezésbe, az arcukat kialakításába. A két háború között még pezsgő, sokszínű Teleki téren (VIII. kerület) az ötvenes

évektől egyre mélyült a szegénység, megszűntek az eredeti piaci és közösségi funkciók. A rendszerváltozást követő időszakban elindult a slumosodás, a teret ellepték a hajléktalanok, drogosok, kistitűlű bűnözők. A gettósodás réme végül szociális rehabilitációhoz, helyreállításhoz vezetett. A lakosság részt vett a park, a játszótér, a napozódomb, a sétaút kialakításában és az utcabútorok elhelyezésében is.

Az utóbbi években Budapesten is több pályázatot írtak ki arra, hogy a lakók tervezhessék meg a főváros köztetereinek és parkjainak új utcabútorait. Városépítészeti szempontból is a főváros nyilvános tereinek többségén ezek elavultak, megkoptak, funkcionális szempontból sem megfelelők. Az újakkal szemben elvárás, hogy komfortosabbak legyenek és modernebbek is, mint az eddigiek. Fontos elvárás, hogy az arcukat egységes legyen, ellentétben az elmúlt évtizedekben vegyes, ad hoc jelleggel kihelyezett tárgyakkal – ennek keretében jelentek meg az óbudai Főtéren a nálunk még szokatlan szabálytalan formájú, színes utcabútorok. A Palotanegyedben lévő Mikszáth Kálmán téren a régi padok mellett a hangulatos kávézók székeire is letelepedhet egy kis időre a tér nyüzsgését élvező. Új ülőalkalmatosságokat tettek ki a felújítás során az Egyetem téren is. Az utóbbi 10-15 évben teljes átalakuláson átesett Tompa utcában (IX. kerület, Ferencváros) a helyi lakosok előszóval pihennek a kényelmes padokon és szórakoznak a bárók, éttermek, kávézók közönségeként.

Gyakran használják ülőalkalmatossággént („ülóbútorként”) a budapesti közteteken a díszkutak széleit, kőkávéit a pihenni vágyók, bámszokdók, a környéken élők és a turisták. A mindennapi kultúra részeivé váltak. A görögök és a rómaiak óta jelentős szerepe volt az ivó- és díszkutaknak a városok életében (Rajna György), kiemelkedő művészi alkotások (szobrok, domborművek, mitológiai, kultikus, egyházi alakok, gyerekek) tették szerepüket még nyomatékosabbá. Magyarországon is maradtak fenn gótikus és reneszánsz díszkutak. A budapesti díszkutak többsége a 19. században épült romantikus, klasszicista vagy eklektikus stílusban. Kampis Antal 1940-ben megjelent tanulmányában 35 budapesti köztéri kutat sorol fel. A szocializmus évtizedei alatt ezek egy részét hagyták lepusztulni, nem állították helyre, viszont számos köztéri díszkutat, szökőkutat építettek szocialista realista, klasszicizáló, olykor avított stílusban, de néhány modernebbet, nonfiguratív is (például 1965-ben készült az I. kerület Orvos utcai lépcsőkhöz Matzon Frigyes absztrakt kútja, *Absztrakt díszkút* áll a X. kerület,

¹ *Life Between Buildings: Using Public Space*. Washington – Covelo – London. Island Press.

Üllői út 114/116. előtt is, vagy a XI. kerületi Kosztolányi téren a Mártírok emlékmű közelében Gulyás Zoltán építész absztrakt kútja. Üveg és alumínium nonfiguratív kompozíció látható Zuglóban a Kacsóh Pongrác út 21-26. között). A díszkutat többségét a szocialista realista kultúrpolitika által támogatott művészekről rendeltek meg, akárcsak a köztéri szobrokat (például Pátzay Pál, Mikus Sándor, Makrisz Agamemnon, Szabó István). Jóval kevesebb a művészettörténetben is számon tartott díszkutat száma, de legalább van ilyen (Borsos Miklós, Kerényi Jenő, Kisfaludy Stróbl Zsigmond, Medgyesy Ferenc, Ferenczy Béni munkái).

Budapesten a rendszerváltozás előtti évtizedekben szám szerint a budai I. kerületben került felállításra a legtöbb díszkút, tíznél is több. Ezt követi négy-négy díszkút létrehozásával az V., a X. és a XI. kerület. Nem állítottak díszkutat a VI., a XVI. és a XIX. kerületben. Az udvari díszkutatknak, szökőkutatknak is fontos szerepe lehet egy város vizuális arculatának alakításában, főleg ha azokon szobrok is vannak, de mivel ezek nem a bárki számára megközelíthető nyilvánosság részei, ezért itt nem foglalkozunk velük. Annyit azonban tudni kell, hogy ezeket is elhanyagolták és csak a rendszerváltozás után kezdték helyreállítani.

Az elmúlt évtizedben megnövekedett a politikai figyelem a díszkutat, szökőkutatok iránt. Ennek következtében terjedő félben vannak a léptéktelen és emellett giccses, ízléstelen, szokatlan, zavaros formavilágú díszkutat. Ennek feltűnő példánya a belvárosi József nádor térre került, herendi és Zsolnay-i elemeket felhasználó, oda nem illő építmény. Egy porcelán életfa magasodik a tér közepén, melynek fogadtatása rendkívül ellentmondásos (giccs, ocsmány, lélegzetelállító, gyönyörű stb.). Eredetileg nem erre a helyszínre tervezték. Technikailag kétségtelenül bravúros, esztétikailag viszont elfogadhatatlan.

Középkülső épületek a köztereken

Budapesten a rendszerváltozás után nagyon kevés új reprezentatív középület épült, jóval kevesebb, mint Kelet-Berlinben, Prágában, Pozsonyban (például a Nemzeti Színház, a Műpa, az ELTE és a BME lágymányosi campusa). A magánberuházásból készült épületek és a belvárosi, külvárosi bevásárlóközpontok jelentősen megváltoztatták a főváros arculatát, az igazán modern épületek viszont hiányoznak, még annyi sincs, mint amennyi

a húszas évek modernizációs hullámában (nemcsak Bécs, hanem Prága is jobban fejlődik e téren is).

A rendszerváltás után – mint erről már volt szó – Budapest arculatának megváltozásához több belső kerületi és külvárosi helyszínen épült bevásárlóközpontok, plázák járultak hozzá jelentősen, a látvány meghatározó elemeként (például a Mammut a budai Széna téren, a Corvin Pláza a VIII. kerületben, a Westend City Center a Nyugati térenél, az Árkád az Örs vezér terénél és így tovább). A megváltozott gazdasági és pénzügyi viszonyok következtében Budapesten is megsokszorozódott a bankok száma, az OTP elvesztette lényegében egyeduralmát a lakosság igényeinek kiszolgálására. Az egyik reprezentatív és modern létesítmény a Szabadság tér déli oldalán álló Bank Center (1996) irodaház.

A leglátványosabb fejlődés Budapesten feltehetően az újonnan épített és az átépített irodaházak terén történt. A város legkülönbözőbb részein jelent meg Budapest belvárosától a Soroksári útig, a Hungária körgyűrűig, az egykor világhírű gyárakat felváltó budai iroda negyedtől az egykori Váci utcai gyárak helyére felhúzottakig. A Váci út átalakulása hatalmas változások következménye. Aki ismerte a XIII. kerületnek ezt a részét 1990 előtt, annak az egykor hat kilométer hosszan elnyúló Váci úti ipari tevékenység (gépgyár, csavargyár, hajó- és darugyár stb.) maradványait eltüntetve felépülő modern épületsor kézzel fogható bizonyíték arra, hogy 30 éve mégiscsak visszafordíthatatlan változások történtek. A ledózerolt, feleslegessé vált, tönkrement gyárak helyén impozáns irodaépületeket emeltek. Ezekben található a fővárosi modern irodaállomány körülbelül egynegyede.

A pesti belvárosban (V. kerület) is épültek 1990 után új irodaépületek, kereskedelmi ingatlanok, itt azonban inkább (a telekhiány miatt is) a régebbi palotákat, műemlék jellegű cégközpontokat újítják fel, alakítják át, a belső térszerkezetet a mai igényekhez igazítják. Ezek egy része köztereken található (például a City Center az Erzsébet tér sarkán, a Bajcsy-Zsilinszky és az Andrássy út kereszteződésénél. A Vörösmarty téren 1928-ban épült az a Medimpex Palota nevű műemlék épület, amelyet 1996-ban alakítottak át irodaházzá. És folytathatnánk a Nyugati sarkán 2016-ban modernizált Eiffel Palace-szal – 1911–1915 között épült – és a Szervita téren 2019-ben befejezett irodaterekkel).

A főváros arculatának modernizálásához erőteljesen hozzájárultak a pesti oldal külső kerületeiben

épült irodaházak, amelyek évtizedekig perifériusnak számító és lerobbant állapotú telkekre lettek felhúzva a fejlődés egyértelmű pozitív bizonyítékaként. Ilyenek például a dél-pesti Soroksári út és a Hungária körgyűrű gyorsan fejlődő területei. A Duna partján 1999 óta épülő irodaházak közé ékelődik az új Nemzeti Színház (2002) a körülötte lévő köztérrel együtt, és a Művészetek Palotája (2005). Közeliükben a K&H Bank székháza és a Duna Medical Center is (ez még mindig nincs kész). A Hungária körgyűrű az Árpád hídtól az egykori Népstadionig tart: mára a pesti oldal külső kerületeit összekötő irodaházakkal (például a XIV. kerületi Thököly útnál a Hungária Irodaház).

Pest központi területein, a VI.-VII.-VIII.-IX. kerületben is épültek irodaházak üres telkeken vagy lebontásra ítélt házak helyén (például ING-Deloitte-székház a Dózsa György úton a Városligettel szemben). Ezekben a kerületekben köztereken is emeltek jelentős irodaházakat (például a Kálvin téren, a Ferenciek tere mellett). Az úgynevezett bulinegyed vonzásában, a VII. kerületi Wesselényi utcában is működnek újonnan létrehozott irodaházak (Central Udvar, Greenpoint7 stb.).

Régi épületeket is felújítottak, átalakítottak a pesti Broadway-n is, hogy alkalmassá váljanak a mai igények szerinti irodaházként funkcionálni (például a Pódium Irodaház a Nagymező utcában).

A rendszerváltás hozadéka országosan, ám Budapesten a leginkább, hogy a közterek új funkcióval gyarapodtak: a kisebb és nagyobb tereken a nyilvánosság terei kibővültek a presszók, éttermek, kocsimák előtti térrészekkel. Néhány asztal, szék vagy pad, tavasztól őszi kitelepsznek a tér házaiban élők családjukkal, szomszédokkal, ott fogadják barátaikat, ismerőseiket. A magyar várostervezésben nincs hagyománya az utcára, köztérre nyitott étkezdéknek, presszóknak, mint számos mediterrán és nem mediterrán országban (görög, olasz, francia stb.), még a századfordulós kávéházak között is kevés az olyan, ami eredetileg is kifelé megnyitható.

Valamennyire őrzi még egykori hangulatát a Szentlélek és a Flórián tér környékén a Krúdy Gyula regényeiben megörökített Óbuda. A Főtéren a hangulatos éttermek előtt kiülős helyek, többféle színes utcabútorok, padok. Mindez ezért is kiemelkedő jelentőségű, mert a kisvárosias, óváros jellegű földszintes és egyemeletes házakat (sokat lebontottak) hatalmas lakótelepek veszik körül, melyek unalmas egyhangúságát a lakótelepi rekonstrukciós programok keretében oldani igyekeztek változatos

színfelületekkel, de a tízemeletes és indokolatlan hosszú betontömbökhöz nem lehet nyúlni, és a természet közelsége (Duna, hegyek) és a történelmi kisváros emlékei miatt ezek különösen nyomasztóak.

A rendszerváltás után az egyik legnépszerűbb tér a VI. kerületi Liszt Ferenc tér volt különleges, szokatlan kiülős vendéglátóhelyeivel. Az utóbbi időben sokat veszített közkedveltségéből (kivéve a Menza étterem). Leginkább külföldiek látogatják, a teraszokról angol beszélgetés hallatszik. Változatlanul a főváros egyik legszebb tere a nagy fákkal, padokkal, sétáló résszel és a teret záró Zeneakadémia eklektikus-szecessziós épületével.

Sokak kedvence felújítása óta a belvárosi Egyetem tér az ELTE Jogi Kara és a Kisboldogasszony templom előtti padokkal, a hangulatos kiülős kávézókkal, a bárók előtti teraszokkal. Közel sem ilyen szép, de sétálásra, kiülésre alkalmas a közeli Kálvin térnek a Szabó Ervin Könyvtár és a református templom közé eső része. Padok az árnyas fák alatt, éttermek teraszain ülőalkalmatosságok. Nem messze a Kálvin tértől a Mikszáth tér a Palotanegyedben. A szép épületekben vonzó belső udvarok, az író szobra körül padok. Éttermek teraszain élvezhető Pest egyik igazi arca. Rövid séta vezet át a Lőrinc pap térre, ahol szintén kiülős helyek várják a látogatókat.

A köztereken kívül a sétálóutcákban is hasonló kiülési lehetőségekkel találkozni (például IX. kerület Ráday utca és Tompa utca, VI. kerület Hajós utca, II. kerület Lövház utca, Fashion Street – a Deák Ferenc teret köti össze a Vörösmarty térrel). Az utóbbi tíz évben erősödik a sétáló utcák iránti igény már a külső kerületekben is, sőt a lakótelepeken is (például a XIX. kerületben Kispesten, a X. kerületben az Újhegyi sétány Kőbányán, Pesterzsébeten a Vécsey lakótelepen).

A sétálóutcák a világháború után kezdtek elterjedni Európában, térhódításuk egyre növekszik a 21. században.

Az a köztér, amelyen modern irodaházak, bankok, plázák kínálják szolgáltatásaikat, társadalmi térként is megváltozik azokhoz a közterekhez képest, amelyek a szocializmus évtizedei alatt álltak szűkös funkcióikkal a lakosság rendelkezésére. Mint ahogy a nyilvánosság azon terei is, ahol a teraszok használói töltik idejüket, sokféle irányú társadalmi, életmódbeli változás megtestesítői.

E fejezet lezárásaként még röviden Budapest természeti értékeiről. A várost a budai oldalon körülvevő dombok, hegyek szerves tartozékai a látványnak,

utcaképpnek. A legváratlanabb helyekről, utcákról, közterekről bukkannak elő a nem is oly távoli erdők, facsoportok, természeti képződmények. Ezek nagy részét nem hasznosították a városrendezők és az utóbbi évtizedek köztér-rekonstrukciói is figyelmen kívül hagyják. A fővárosban egy 2005-ös lista szerint mintegy ötven kiemelt jelentőségű szikla, hegy (például Gellért-hegy, Kis-Sváb-hegy, Sas-hegy stb.), barlang (Szemlő-hegyi, Pál-völgyi stb.), kert (Kertészeti Egyetem, Füvészkert), park, növények élőhelyei, védett fa (Gazda utcai hársfa, Kondor úti libanoni cédrus stb.) látogatható, ezek látványa is jelentős. Van olyan kimutatás, amely szerint Budapesten közel 300 védett természeti érték van. Ezeket a hetvenes-nyolcvanas évek óta védettséget élvező területek (például Budai Tájvédelmi Körzet, Sas-hegy). Mindezekből következik, hogy Budapest a többi európai fővárossal összehasonlítva szerencsés a zöldterületek, természeti értékek terén, ám ezt az adottságot, előnyt közel sem tudja úgy hasznosítani, mint Bécs és Stockholm (ez utóbbi fővárosban nemzeti park is van).

A rendszerváltás következtében az elhanyagolt, leromlott állapotú közterek közül többet is parkosítottak, fákat ültettek, pihenőhelyeket alakítottak ki. Környezetpszichológiai szempontból elemezte e könyv szerzője a VIII. kerületi józsefvárosi II. János Pál pápa teret és a belvárosi Erzsébet teret. Az előzőt füvesítették is, az utóbbin elég kopott a fű, ennek ellenére mindkét tér jó példája város és természet összekapcsolhatóságának.

A park-, a tér- és a játszótér-tervezés iránt megnövekedett figyelem a rendszerváltás hozadéka, de közel sem olyan ritmusban, mennyiségben, hogy pótolni lett volna képes a szocializmus évtizedei alatti hiányosságokat.

Budapesten a faültetési kampányok, zöld felület növelése iránti propaganda ellenére az elmúlt öt évben önkormányzati engedéllyel mintegy 15 ezer fát vágtak ki (Kossuth tér, Orczy-kert, Városliget, József nádor tér stb.).